

PRATARMĖ

APIE TAPATYBĘ

Apie tapatybę humanitarai pastaruoju laiku kalba ir rašo daug. Intencija, skatinanti grįžti prie šios temos, paprasta: humanitarai norėtų patys suvokti ir kitiems paaiškinti, kas mus įgalina kalbėti apie lietuvių tautą ir kas lietuviškumui yra esminga. Sunku būtų rasti temą, prieštaringesnę nei ši. Jau pati intencija kelia dvilypių jausmų. Net jei humanitarai sugebėtų pasakyti ką nors svaraus apie tautą ir jos tapatybę, kas šiais laikais jų beklauso? Kita vertus, radikaliai pakeitus požiūrio tašką tektų konstatuoti, kad tokiomis esminėmis temomis kaip žmogaus ar tautos tapatybė vien humanitarai ir bekalba. Tikslėnių mokslų atstovai dažniausiai į panašius debatus mosteli ranka kaip į kažką, kas apskritai mokslu nevadintina.

Įsiklausęs į žodį *tapatybė* ir pabandęs suvokti, kiek *to paties* galima nemeluojant atrasti tarp savęs ir kito, savęs ir bendruomenės, dabartinio savęs ir savęs praeityje, modernusis žmogus aptinka, kad pirmiausia egzistuoja skirtumai ir netolydumai, o bendrumas ir tapatumas iškyla tik kaip geistini ar deklaruojami dalykai. Kad atpažintum ir pripažintum tapatumo ryšį tarp savęs ir bendruomenės, visada reikalinga tam tikra valia ignoruoti skirtumus ir – svarbiausia – *tikėjimas* bendrumo galimybe. Šia prasme tapatybė yra mitologijos (ar naujausiais laikais iš jos išaugusios ideologijos) dalykas. Humanitarinių mokslų patirtis tai patvirtina. Kai atsigręžiama į faktus, operuo-

jama analitiniais instrumentais, bendruomenės gyvenime išryškėja skirtumai ir netolydumai: tautos kalba nesutampa su tautos teritorija; bendrinės kalbos normos sunkiai priglundamos prie dialektų, sociolektų ir individualios kalbinės patirties; tauta išsidalija į įvairaus pobūdžio grupes bei – analizuojant nuosekliai – į individus; kolektyvinė atmintis staiga netenka atpažįstamo kolektyvo ir t. t. Tačiau kai atsi-
veržiama mitologinei ir ideologinei tapatybės sugestijai, nelaukiamai išvystami stebinantys bendrumo pliūpsniai, išjudinantys individus bendram jausmui ir bendram veiksmui. Apsukus ratą ir vėl galima objektyviai analizuoti pasikartojančių bendrumo išraiškų priežastis ar pobūdį, vėl susilaukiant to paties rezultato: priežasčių ir išraiškų būta skirtingų (vienaip džiaugtasi 1410-aisiais, kitaip – 1990-aisiais...), sunku surasti, kas iš tiesų nepakito... Tad mokslinė intencija analizuoti tapatybę patenka į užburtą ratą: objektyviai pažindama identiteto formas, ji išleidžia iš akių pačią esmę – mitologinę ir jausminę tapatybės prigimtį; kita vertus, atsisakius objektyvios analizės, tenka atsisakyti pretenzijų į mokslinį išvadų galiojimą.

Šios mintys iškyla dar nė nepradėjus nuosekliai svarstyti pačios lietuviškosios tapatybės. Tačiau net ir palikus nuošalyje minėtas diskusijų intencijas, prieštarų nemažėja. Viena vertus, tautinė tapatybė dažnai suvokiama kaip viena svarbiausių tautos ir valstybės tęstinu-

mo prielaidų, kaip tam tikra vertybių, kuriomis grindžiama nepriklausomos Lietuvos egzistencija, suma. Tapatybę suvokiame kaip kažką esančio, svarbaus, vertingo. Šį požiūrį reprezentuoja visų pirma valstybinės ir mokslinės Lietuvos institucijos, tautinio identiteto išlaikymą pripažįstančios prioritetiniu valstybės uždaviniu ir skiriančios lėšų jo moksliniams tyrimams.

Kita vertus, atsigręždami į tapatybę išduodame tam tikrą susirūpinimą ja. Tvarkingai veikiančių, akivaizdžių dalykų paprastai nepastebime – kaip geros sveikatos ar oro. Tik jiems sutrikus imame svarstyti, kas nutiko. Atsigręžti į tautinę tapatybę skatina jausmas, kad kažkas joje sutriko: ji keičiasi, jos per mažai (ar per daug), jos ima nebepakakti. Tapatybė tampa neaiški, ji virsta problema, skatinančia kelti klausimus ir ieškoti atsakymų.

Abi paminėtos žvilgsnio perspektyvos yra susijusios. Iškeldami ir aprašydami svariausius lietuviškojo identiteto dėmenis tariamės kartu jį stipriną, sutvirtiną; kita vertus, įdėmus žvilgsnis čia pat atskleidžia tapatybės formų trapumą ir jų vidines prieštaras. Geriausiai tai matyti iš lietuvių kalbos: visuotinai laikoma lietuvių tapatybės kertiniu akmeniu, ji lietuviams tuo pačiu metu atrodo pažeidžiama, trapi, tik milžiniškomis vertimo ir norminimo pastangomis atlaikanti šiuolaikinio pasaulio slėgį. Arba, regis, savaime suprantama savęs apibrėžtis „esu lietuvis“: analizės gniaužtuose ir ji netenka savo aiškumo, kai suvokiame, kad XVI a. šie žodžiai reiškė apytikriai „esu Palemono palikuonis“, XVIII a. – „esu LDK pilietis“ ir tik XIX a. pabaigoje įgavo šią šiuolaikinę prasmę – „mano gimtoji kalba – lietuvių“.

Tapatybė yra paradoksali, kiek panaši į rūką: matai, kad yra, bet pabandęs paliesti te-

sugrieibi tuštumą. Analitiškai sunkiai apčiuopiama, ji kažkaip gyvuoja ir turbūt yra pakankama, jei šiandien dar turime savo valstybę ir jei yra vilties, kad ji greit neišnyks. Tačiau būtent su šešioliktus metus einančiu Lietuvos valstybingumu sietini esmingi tapatybės struktūrų pokyčiai. Imantis skambių paralelių, 1991-aisiais Lietuvos valstybės egzistencija kabojo ant plauko, tačiau tautinės tapatybės jėga nekėlė abejonių; šiandien mūsų valstybės egzistencijai tokios didelės išorinės grėsmės nėra, bet tautinė tapatybė nebeteko ankstesnės galios veikti esmingus individų apsisprendimus. Nederėtų šių procesų vadinti krize. Atvirksčiai – sumažėjus tiesioginei grėsmei, pasilikę patys su savimi, galėtume tartis matą esmingus lietuvių tapatybės struktūrų bruožus, atpažįstą tikrąją, neretoriškąją visuomenės jauseną. Lietuva kupina plėšraus verslumo ir suvetimėjimo, nuo kurių bėgama svetur. Šie elementai identitetų struktūrose ne mažiau paveikūs nei vienijantis krepšinio ir folkloro švenčių džiaugsmas.

Savivoka kinta. Praėjusio amžiaus 4-ajame dešimtmetyje (taigi apytikriai 15 metų nuo anos nepriklausomybės paskelbimo) debiutuoja Aisčio, Brazdžionio, Radausko, Miškinio karta atnaujino lietuviškumo pajautą naujais estetiniais elementais, čiobrelių arbatą poezijoje pakeisdama stipresniu kraujo ir benzino kokteiliu. Kokių naujų tapatybės aspektų atrandame šiandien? Didžioji naujovė, dominuojanti šiuolaikinėse kultūros diskusijose, yra ne nauja estetika, bet naujas požiūris į sava ir svetima. Lietuvių kultūra greta savęs (kažin ar savyje?) atranda kitakalbes savastis – lenkų, žydų, lotynų. Šis identiteto judesys labai naujas, dar neaišku, kiek tvarių pėdsakų jis paliks Lietuvos kultūroje, bet jo kryptis neabejotina.

Aktyvios diskusijos apie tapatybę rodo brandžią kultūros savimonę. O atsakymai, kurie tokioje diskusijoje randami, simptomiskai nurodo savimonės formų kilmę bei kryptį. Šiandieninėje Lietuvoje regima pastanga pabrėžti multikultūrinius raidos bruožus, be abejo, yra vakarietiškos kilmės ir sietina su tolerancijos, lygybės, taikumo idealais, kuriais (bent retoriškai) remiama vakarietiškoji politika. Gerai matyti, kad lietuviams patinka prisistatyti šių vertybių šviesoje: Lietuva kaip kelių kalbų ir kultūrų valstybė pristatoma naujaisiuose istorijos veikaluose, oficialiose politikų kalbose, tarptautiniuose kultūros renginiuose ir diskusijose.

Nekyla abejonių, kad vakarietiška kultūrinės savimonės raida atspindi intensyvias pastangas išspręsti amžinąją Lietuvos geopolitinės tapatybės problemą retoriškai atsiribojant nuo Rytų ir identifikuojantis su Vakarais. Tačiau viskas ne taip paprasta. Česlovas Milošas yra taikliai pastebėjęs, kad simpatiška jame daugiakalbiame ikikariniame Vilniuje skirtingos tautos ir tikybos gyveno kiekviena sau: žydai, lenkai, lietuviai vaikščiojo savo gatvėmis, meldavosi savo šventovėse, skaitydavo savo laikraščius. Iš tiesų – kiek lenkiškosios Vilniaus istorijos žino lietuviai? O kiek lenkai lietuviškosios? Kiek kauniečių pasakytų, kieno vardu pavadinta Gaono gatvė Vilniuje? Daugiakultūriškumas, deklaruojamas kultūrinio ir politinio elito, yra įtikinamas spaudoje, tačiau kas yra keliavęs Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos pasienyje, supras, apie ką Milošas kalbėjo. Būtent čia, Lietuvos pietryčiuose, būtų geriausia tikrinti, kiek retorikos ir kiek nuoširdaus atvirumo yra naudojote daugiakultūrės Lietuvos tapatybėje. Čia gyvi ne tik senieji nacionaliniai antago-

nizmai. Kalbininkai savo ekspedicijose yra aptikę kaimų, kuriuose žmonės apie savo tapatybę apskritai negali pasakyti nieko konkrečiau: kalbos ir kultūros žmonių gyvenimuose sumišusios taip, kad liaujasi būti reikšmingos. Kokį ryšį galima išvelgti tarp šios identiteto miglos ir Frankfurto knygų mugėje pristatomos Lietuvos?

Ką substancialaus šiose Lietuvos identitetų konsteliacijose gali pasiūlyti humanitarų diskusijos? Galbūt visų pirma tam tikro blaivaus žinojimo. Objektiviai ir kruopščiai renkami kultūros istorijos faktai savaime turi atnaujinančio, inspiruojančio poveikio. Svarbiausioji jų diktuojama išvada yra ta, kad nėra vienos tautinio identiteto formos – jų daug, o stebėdami jų raidą atrandame tokių dalykų, kurių ligi šiol nesugebėjome ar nenorėjome pastebėti. Peržvelgdami čia spausdinamus įvairių filologijos kryptių specialistų tekstus negalime nesistebėti, kaip skirtingai gali būti suvokiamas ir jaučiamas individo ir bendruomenės ryšys. Dar daugiau – su didesniu ar mažesniu nustebimu atrandame, kad tautinis identitetas yra bendrųjų žmogiškosios tapatybės problemų lauko dalis. Šiame lauke mūsų tautinės savasties dalykai iškyla greta fundamentalių individualios ir kolektyvinės sąmonės svarstymų, teologinių, filosofinių ir ideologinių žmogiškosios tapatybės parametrų. Humanitarų indėlis į lietuvių tapatybės tyrimus kaip tik ir yra tas, kad identiteto raiškos formų analizė atveria vartus į pamatinius humanistinius svarstymus, parodo giliuosius kultūrinius to identiteto šaltinius.

Šis ramus, kritinę distanciją išlaikantis žinojimas iš tiesų sukomplikuoja „autentišką“ tapatybės emociją, trukdo džiaugtis ir liūdėti drauge su visais. Bet ramus ir reiklus kritišku-

mas per Lietuvos tapatybės procesus, regis, yra vienintelis būdas, kaip kuo mažiau sau ir pasauliui meluoti apie save ir pasaulį. Šiame „Literatūros“ žurnalo numeryje publikuojami straipsniai visų pirma parodo, kad tapatybę reikia ne tik išgyventi, bet ir suvokti, atpažįstant ir kritiškai svarstant tuos elementus ir vertybes, kuriomis ji skirtingų žmonių skirtingais laikais grindžiama. Toks kalbėjimas reikšmingas

tiems, kuriems tapatybė yra visų pirma sąmoningai pasirenkamas ir išsvermingu įsipareigojimu realizuojamas ryšys tarp savęs, bendruomenės ir pasaulio. Šiame kontekste nebetenka svorio problema, kiek reikšmingas toks kalbėjimas bus visai Lietuvos visuomenei. Daug svarbiau, kad blivus žinojimas taptų individualaus galvojimo konstanta. Viskas visada prasideda nuo žodžių.

Vaidas Šeferis